

MONOGRÁFIA HELYETT

NÉMETH ÁKOS

Takáts József:

Jászi és a liberális szocializmus

Eszmetörténeti tanulmányok

Osiris Kiadó, Budapest, 2021.

312 oldal, 2980 Ft

Most Amerikában él, ahol 1925 óta a sok ismeretlen kis amerikai egyetem egyikén, Oberlinben (Ohio államban) politikát ad elő” – zárta a kortárs *Napkelet Lexikon* Jászi Oszkár-ról szóló, meglehetősen vitriolos hangvételű szócikket.¹ A hazai közgondolkodás gyakran hálátlan az emigránsokkal szemben, ami Jászi Oszkár 1919 utáni bécsi és amerikai munkásságának utóéletét is meghatározta. Noha a politikatudós örökségét az 1970-es évektől kezdve egyre inkább felértékelte az utókor, a Jászi-portré középpontjában továbbra is a Litván György címadása nyomán „a szociológia első magyar műhelyeként” tisztelt Társadalomtudományi Társaságban és a *Huszedik Század* szerkesztésében vállalt szerepe, valamint a tizes évek végén megfogalmazott dunai konföderációs tervei álltak.²

Jászi külföldi munkásságának kutatását ugyanakkor gyakorlati akadályok is hátráltatták: az emigráns tudós irathagyatékát máig a New York-i Columbia Egyetem Butler Könyvtára őrzi, a külföldi folyóiratokban megjelent, zömében angol nyelvű Jászi-publikációk jó része ma már nehezen fellelhető, kiterjedt levelezésén pedig különböző hazai és külföldi közgyűjtemények osztoznak. Az első fontos lépést Jászi emigráns évtizedeinek alaposabb megismerése felé Litván biográfiája jelentette, amely már valós arányainak megfelelő terjedelemben tárgyalja a tudós külföldi munkásságát.³ Ezen lép túl Takáts József, aki tanulmánykötetében kifejezetten a Jászi-életmű közepső, illetve kései szakaszára irányítja a figyelmet. A *Jászi és a liberális szocializmus* tizennégy írást gyűjt egybe, melyek között a tudós életében kiadatlan, könyv terjedelmű tanulmány, naplójegyzetek, levelek, nekrológ és előadott szöveg elemzése, illetve (analógia gyanánt) magyar nyelven nem olvasható külföldi eszmetörténeti művek bemutatása egyaránt megtalálható. Nem reprezentatív alkotások, sokkal inkább egy tudományos oeuvre periferikus szövegei ezek – érvel a szerző, aki már csak ezért sem tart igényt monográfusi babérokra. A közös pon-

tot a liberális szocializmus nézetrendszere jelenti, melyet legalább két évtizeden át magáénak vallott az emigráns politikai gondolkodó. Takáts megvilágítja Jászi nézeteit, nyomon követi változásait a szerző hazai és külföldi kapcsolatrendszerének függvényében, gyakran szembesítve őket ifjúkori állításaival. A tanulmányok egy része ismerős lehet Takáts előző politikai eszmetörténeti kötetéből (*Jóság vagy igazságosság? Jászi és Lukács vitája Lesznai Anna naplójában; Eötvös-revizió. Jászi Oszkár levele az Uralkodó eszméről 1935-ben; Jászi és A jó társadalom. A Lippmann-felfedezés és -csalódás története; Főmű helyett. Jászi Oszkár utolsó budapesti előadása*),⁴ míg a *Jászi Oszkár és Az Ember Városa* az utóbbi magyar nyelvű kiadásához írt utószóként látott először napvilágot.⁵

A kötet nagy értéke, hogy alapos olaszországi kutatómunka eredményeként feltárja Jászi mindeddig jórészt ismeretlen olasz kapcsolatait. Egy másik kérdés Jászinak az Egyesült Államokban betöltött egyetemi-tudományos szerepére, kapcsolatrendszerére és publicisztikájára vonatkozik. Menczer Béla visszaemlékezése szerint

1 ■ A *Napkelet Lexikona* I–II. Szerk. Heller Farkas et al. Magyar Irodalmi Társaság, Bp., 1927. 612. old.

2 ■ Lásd többek között: Litván György: A szociológia első magyar műhelye. In: *A szociológia első magyar műhelye*. Szerk. Litván György, Szűcs László. Gondolat, Bp., 1973.; Litván György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. *Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*. Magvető, Bp., 1978.; Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető, Bp., 1985.

3 ■ Litván György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Bp., 2003.

4 ■ Takáts József: *A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok*. Osiris, Bp., 2014. 193–208., 209–226., 227–253., 255–268. old.

5 ■ Takáts József: *Jászi Oszkár és Az Ember Városa*. In: *Az Ember Városa. Nyilatkozat a világdemokráciáról*. Osiris, Bp., 2020. 89–143. old.

6 ■ Lásd: J. G. A. Pocock: *Politics, Language, and Time. Essays on Political Thought and History*. University of Chicago Press, Chicago, 1971.

7 ■ Takáts József: *Eszmék, beszédmódok vagy szövegek? Előadás a politikai eszmetörténet-írás módszertanáról*. In: *uő: A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok*. Osiris, Bp., 2014. 22. old.

8 ■ *Uo.* 23. old.

9 ■ „Skinner [...] nagy módszertani tanulmányában elutasította, hogy »a jelen kérdéseinek olvasatához [kellene] illeszteni a múlt olvasatát«. En ebben a vitában Skinner mellé állnék.” *Uo.* 23. old. Lásd: Quentin Skinner: *Jelentés és megértés az eszmetörténetben*. In: *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*. Szerk. Horkay Hörcher Ferenc. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997. 7–54. old.

10 ■ Litván György: *Előszó*. In: *uő: Októberek üzenete. Válogatott történeti írások*. Osiris, Bp., 1996. 6. old.

„Jászi a két háború között bizonyosan hatással volt az amerikai gondolkodásra. A Hamilton Fish Armstrong szerkesztette *Foreign Affairs*-be írott cikkei széles körben hivatkoztak voltak, és ő volt az első európai az Egyesült Államokban, aki Amerikát a bolsevizmus, a faszizmus és a náciizmus iránti helyzetének tisztázására ösztönözte” (idézte, 288. old.).

Takáts ezzel kapcsolatban feltételezi, „hogy Jászi amerikai munkásságából az emigráns politikával kapcsolatos cikkeknél fontosabbak a korszak aktuális politikai-politikaelméleti témáiról szóló írásai” (uo.), hangsúlyozva, hogy ennek eldöntése az amerikai Jászi-hagyaték kutatóira vár. Más alkalommal is előfordul, hogy nyitva hagy egy-egy kérdést, mondván, az életmű ma még feltáratlan részeinek ismeretében lehetne végleges választ adni rájuk. Ez a másik oka annak is, hogy a könyv monográfia helyett esettanulmányok sorozataként látott napvilágot. Az önálló tanulmányok időnként megismételnék, illetve röviden összefoglalnak bizonyos információkat, más-más megvilágításba helyezve a korábban elmondottakat, a szükségből kovácsolva erényt. A jelentős részben új kutatásokra támaszkodó, állításait számtalan adattal és forrásközléssel alátámasztó szerző végső soron jó kompromisszumot kötött a munkáját nehezítő körülményekkel.

A SZERZŐ ÉS KÖTETE

Takáts József az 1990-es évektől hazánkban is kibontakozó, legnagyobb részben a cambridge-i iskola és a kosellecki fogalomtörténet-kutatás által inspirált „új esztétörténet-írás” jelentős teoretikusa. Jászi-tanulmányai azon tudásszociológiai alapvetésből indulnak ki, hogy az emberi gondolkodás társas tevékenység, így a politikai nyelvhasználat fogalmaiban is csoportos tapasztalatok sűrűsödnek össze. Különös érdeklődéssel fordul a vitahelyzetekben keletkezett szövegek felé, amelyeket elsődleges kontextusukban értelmez. A levelezés vizsgálata például a kapcsolati hálók rekonstruálására, valamint a különböző esztétörténeti toposzok cseréjének és módosulásainak nyomon követésére is alkalmas. A textuális elemzéstől hamar eljutunk a transztextualitás azon szintjéhez, amelyet a politikai nyelvek (és az őket használó beszélőközösségek) képviselnek.⁶ Így közeledve az emigráns Jászi szövegeihez, életműve különösen izgalmas vizsgálati terepnek ígérkezik, hiszen gyakran vitahelyzetben született leveleit és egyéb, többé-kevésbé alkalmi jellegű írásait különböző politikai nyelvek változó arányú keveredése jellemzi.

A kötetben mindössze egy tanulmány megközelítésmódja más: ez épp a bevezető, amely bemutatja a liberális szocializmus fogalomtörténetét (*Bevezetés: a liberális szocializmus*). A fogalom legtágabb értelmezése szerint az egyéni szabadság és a társadalmi egyenlőség együttes érvényesülését jelöli. Azaz

a liberális szocialisták jellemzően a liberalizmus folytatójaként, beteljesítőjeként tekintenek a (nem kollektivistá, nem forradalmi – és ebből következően nem marxista) szocializmusra. Ilyen értelemben tekinthető liberális szocialistának mindenekelőtt Franz Oppenheimer, Carlo Rosselli, egy ideig Karl Popper, valamint Jászi és Bibó István is. Számolva az egykori önelnevezések és utólagos besorolások változékonyságával, a különböző nyelvtérületek más-más hagyományaival, valamint a megnevezések ingadozásával, Takáts árnyalja ezt a képet: az „újliberális”, a „szociálliberális” vagy a „liberális szocialista” sok esetben nehezen megkülönböztethető meghatározás, mint ahogyan a különböző szerzők az irányzatot is más-más elődökre vezetik vissza.

Oppenheimer és Rosselli, Jászi és Lippmann munkásságát összevetve láthatjuk, hogy a liberális szocializmus fogalma a politikai gondolkodás különböző hagyományaiban gyökerezik. A bevezető tanulmány ezáltal illusztrálhatja Takáts korábbi állítását, mely szerint a fogalomtörténeti megközelítés „voltaképpen átmetszi a beszédmódvizsgálatokat, hiszen ugyanazok a fogalmak eltérő politikai nyelvekben is előfordulhatnak, vagy olyan kevert nyelvhasználatokban, amelyeknek mások és mások a domináns nyelvei”.⁷ Takáts bármiféle, a fogalomtörténeti módszerrel gyakran együtt járó jelenbeli érdeket, önlegitimációs célzatot kizár azáltal, hogy a liberális szocializmust mintegy a kosellecki „elmúlt jövő” világába sorolja, azaz a múltnak olyan részeként tárja fel, „amely nem ért el a jelenbe”,⁸ vagy legalábbis a jelenből nem látszik folytatódó-folytatható hagyománynak. Így kerüli el a jelen kérdéseire a múltban választ kereső elemző prezentista tévedését, összhangban korábbi állításával.⁹

Takáts Jászi-tanulmányainak elsődleges kontextusát bevallottan Litván György életrajza jelenti. Már-már túlzottan tűnő szerénységgel jelenti ki, hogy a kötet egyes írásai „voltaképpen az ő művének egy-egy oldalához, bekezdéséhez, mondatához fűzött hosszás kiegészítéseknek is tekinthetők” (8. old.). A tisztelet ugyanakkor nem akadályozza abban, hogy az általa „ritka bölcsességgel és egyensúlyérzékkel létrehozott műnek” (8. old.) nevezett biográfia egyes állításait korrigálja (pl. 33., 53., 170., 258. old.), miközben esztétörténeti önképe és szerepértelmezése jelentősen eltér Litvánétól. Amikor Litván a századelő politikai-társadalmi-művészeti modernizációs törekvéseit egyfajta összefüggő „ellenkultúráként” határozta meg, abban benne rejtett az 1970-es, 1980-as évek második nyilvánosságában zajló értelmiségi reformtörekvések történelmi legitimációjának kimondatlan szándéka: „a századelő modernizáló és radikális mozgalmaival való foglalkozásnak természetesen politikai funkciója is volt: demokratikus eszméket, gondolatmeneteket lehetett – legalisan! – reprodukálni, s forró demokratikus és szabadságküzdelmeket ábrázolni” – írta visszaemlékezésében.¹⁰ A cambridge-iek nyomdokain haladó Takáts ezzel szemben kerül minden aktualizálást: „Nem azért kezdtem

el Jászi liberális szocializmusával foglalkozni, mert liberális szocialista vagyok (nem vagyok az), hanem mert eszmetörténészként intellektuálisan érdekesnek találtam a témát [...]. Ha politikai művet akarnék írni, [...] nem eszmetörténetit írnék.” (10. old.)

A „BÉCSI FŐMŰ”

A kötet egyik legfontosabb és legterjedelmesebb írása a szerző által Jászi Oszkár „bécsi főművének” nevezett értekezést tárgyalja, amely kéziratban fennmaradt, többféle címen ismeretes szöveg. Takáts Kende Péter 1983-as címádása mellett dönt (*Marxizmus vagy liberális szocializmus*). Később bizonyos mértékig korrigálja a kiinduló értékelést, hiszen Jászi két jelentős könyvet is publikált ekkoriban (*A Habsburg Monarchia felbomlása; Magyar kálvária – magyar feltámadás*). Az „Anti-Marx könyv” valójában inkább kulcsmű, avagy olyan elméleti „mesterterv”, amely mintegy előzetes koncepcióba rendezve foglalja össze Jászi későbbi, a liberális szocializmussal foglalkozó, hosszabb-rövidebb publicisztikai írásainak főbb állításait.

Takáts alapos kontextusvizsgálat során tekinti át a valószínű előzményeket Jászi pályáján, majd kiter naplója alapján Jászi 1919-es olvasmányaira és a bécsi emigráns környezetre is. Jogosan állapítja meg, hogy a kérdéses művet – Jászi munkacímét korrigálva – „akár »Anti-bolsevizmus könyvként« is lehetne emlegetni”, hiszen „[n]em Marx itt az igazi elemzendő eszmei ellenfél, hanem a bolsevizmus” (25. old.), amelynek legfontosabb vonásait a marxizmus elméleti hibáira – etikai, közgazdasági és történetbölcsleti tévedéseire vezeti vissza. Ezzel azonban Jászi a kommunistákat erősíti meg, akik Lenin eszméit a marxi tanok egyenes folytatásának tekintették, amint erre már a kortárs Gábor Andor is felhívta a figyelmet (41. old.). A forradalmi marxizmusnak mint e világi vallásnak befogadására vonatkozó észrevételek és a vallási metaforika használata a szöveg meghatározó elemei. Talán érdemes megjegyezni, hogy Jászi írása ebben a tekintetben közel áll Nyikolaj Bergyajev szóhasználatához.¹¹ Amíg Bergyajev a

keleti szláv lélek miszticizmusában véli felfedezni a bolsevik hitvallás gyökereit, addig ő közvetlenül Marx elméletének utópisztikus vonásaiból vezeti le egyfajta kommunista eszkatológia lehetőségét, ami – mint a magyar Tanácsköztársaság példája mutatja – a szlavofil világon kívül is virulensnek bizonyulhat. Jászi egyik legfontosabb felismerése, hogy a marxizmus-leninizmus forradalmi mitológiája a transzcenden-

cia társadalmi igényéből táplálkozik. Közgazdasági és jogfilozófiai elemekből építkező, liberális szocialista programjának meghirdetése ezért a bolsevik kihívásra adott összetett válaszkísérlet: nem pusztán gazdasági programadás, mert a célja egy hatékony ellenmitológia, egy rivális világmagyarázat kidolgozása. Takáts szerint ez avatja „Jászi legambiciózusabb politikai írásművévé” (26. old.) most tárgyalt könyvét. A magántulajdon és a piaci viszonyok kiiktatásán alapuló, hatóságilag szabályozott termelés és elosztás helyett munka nélküli jövedelmet termelő „erőszak-tulajdon”, monopóliumok és vámok nélküli, „munka-tulajdon” elvű szabadpiac; osztályalapú erkölcsi relativizmus helyett a természet-jog örök érvényű normái; erőszakos osztályharc helyett szerves társadalmi evolúció. Ez Jászi liberális szocialista válasza a legfontosabb kérdésekre.

A *Marxizmus, vagy liberális szocializmust* különböző politikai nyelvek keveredése jellemzi, amely – Takáts József korábbi kötetének címét idézve – sok tekintetben nem tekinthető „megfelelő ötvözetnek”.

11 ■ „A kommunista párt [...] szerkezete és híveinek lelki alkata szempontjából nem más, mint egy, a hatalmat is megkaparintó, vallásos ateista szekta.” Nyikolaj Bergyajev: *A orosz kommunizmus értelme és eredete*. Ford. Kiss Ilona. Századvég, Bp., 1989. 178. old.

12 ■ „Ortodox marxista szempontból tényleg csak árulásról lehet beszélni, és nem lehet a legcsekélyebb kétely sem aziránt, hogy a Liebknechtek és a Luxemburg Rózáék a próféta lelkének igazi letéteményesei, nem pedig a Nostké, sőt nem is a Kautskyak és a Bauerek. Leninék égő, fogcsikorgató gyűlölete velük szemben nagyon is érthető és indokolt. Ámde a tudományos megfigyelő tárgyilagosságával nézve a dolgokat nyilvánvaló, hogy a német és az osztrák proletariátus nem követett el árulást, hanem súlyos kényszerűségek hatása alatt cselekedett.” Jászi Oszkár: A kommunizmus kilitástalansága és a szocializmus reformációja. In: uő: *A kommunizmus kilitástalansága és*

A marxizmus éles szemű bírálata, valamint a liberális szocializmus programhirdetése és az elődök (a fizikokraták, Adam Smith, H. C. Carey, Eugen Dühring, Henry George, Franz Oppenheimer) seregszemléje mellett jelen van a bolsevik narratívával szembeni „védekezés kényszere” (38. old.), ami néha már-már a hatásizony alakját ölti. Ezt jelzi, hogy „[a]z evolutív politika és a katasztrofista pillantás kettőssége mindvégig fennmarad a szövegben” (49. old.). Jellemző példa: a revizionizmus tárgyalásában Jászi a marxizmus belső logikája alapján Leninnek ad igazat, miközben osztja Kautsky erkölcsi aggályait.¹² Megjelenik a műben a háború utáni társadalmi feszültségeket etnicizáló narratíva is. Az 1919-es kommün, illetve az orosz bolsevizmus egyes jelenségeinek visszavezetése a zsidóság „faji tulajdonságaira” (48. old.) a korszak értelmiségi közbeszédében elterjedt toposz lehetett – ezt jelzi, hogy Jászi mellett olyan, máskülönbön antiszemitizmussal aligha vádolható szerző tolla alól is kicsúsztak hasonló utalások, mint a *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* című vallomásos esszéjét papírra vető Babits Mihály. Ahogy – más-más módon – a korrekció gesztusa is mindkettejük-nél megfigyelhető: Jászi néhány évvel később publikált írásában jóval árnyaltabban fogalmaz,¹³ Babits pedig kihagyja a kötetben közölt szövegváltozatból az ominózus sorokat. A társadalmi szövetkezés és az emberi természet durvaságával számoló „sötét antro-

pológia” (47. old.), evolúció és revolúció kettőssége, valamint a demokratikus politika és a felette kontrollt gyakorló, meritokratikus alapon szerveződő Szellemi Internacionálé elitizmusa további ellentmondásokat jelez Jászi gondolatmenetében.

A szemtanú Bergyajev szerint 1917-re Oroszországban a mérsékelt reformtörekvések bizonyultak utópisztikusnak, és a bolsevik forradalom jelentette a

reális alternatívát.¹⁴ Joggal merülhet fel a kérdés, Jászi reformista nézetei mennyiben voltak utópisztikusak kora Európájában? Mint Takáts megjegyzi, Jászi liberális szocializmusa nem tartalmazza, de nem is zárja ki a liberális demokrácia intézményeinek elfogadását. Így már találhatunk vele rokon európai példákat: a könyvben időről időre felmerülő brit Munkáspártnál talán még közelebbnek tűnhetnek az agrárius-decentralizációs politikát folytató, harmadik utas, liberális gyökerű északi agrárpártok, melyeknek a világképétől korántsem volt idegen a parasztság individualizmusáról Jászi által adott, a kelet-közép-európai kontextusban szokatosan jellemzés.¹⁵

Takáts József könyve saját szerkesztésmódjával is igazolhatja az újrakontextualizálás jelentésteremtő erejét. A Lesznai Anna naplóját elemző,

korábban már publikált tanulmánya jelen kötetben az „Anti-Marx könyv” eszmétörténeti, társadalom-lélektani háttérét világíthatja meg. Takáts a Jászi és Lukács György etikai nézeteit szabad függő beszédben felidéző naplóró jegyzeteit a szerzők saját szövegeivel szembesíti. Célja két szellemi arcél kirajzolása, s ennek során egy harmadik perspektíva, a naplóró is láthatóvá válik. A feljegyzésekből rekonstruálható a Vasárnapi Kör „beszélőközösségében” zajló diskurzusok nyelve, jelezve, hogy a forradalmi évek apokaliptikus szellemi légkörében „[i]lyesfajta mesianisztikus érzelmek és várakozások közepette élt 1920-ban, a »vita« idején Lesznai” (72. old.) – illetve közvetett értelemben maga Jászi is. A „vasárnaposok” politikai miszticizmusának elutasítása Jászi antimarxizmusának személyes gyökereire világíthat rá. Marxizmus és liberális szocializmus szembenállása mögött voltaképpen a „jog nihilizálására” (62.

a szocializmus reformációja. Válogatás politikaelméleti írásaiból. Szerk. Gyurgyák János, Kövér Szilárd. Héttorony, Bp., 1989. 69. old.

13 ■ „a nép naivan szimbolizáló hajlandósága a bolsevista rémuralmat a zsidóság egy részének vezető szerepével azonosította.” Jászi Oszkár: Szocializmus és kommunizmus. Kautsky Károly vádirata a harmadik internacionálé ellen. In: uő: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja, 132. old.

14 ■ Bergyajev: Az orosz kommunizmus értelme és eredete, 123. old.

15 ■ Vö. Török Gábor: Ahol a bal (volt?) a jobb. A skandináv pártrendszer a komparatistika tükrében. II. Politikatudományi Szemle, 1996. 3. szám, 159–161. old.; Finnország története. Szerk. Anssi Halmesvirta. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002. 254. old.

old.) törekvő messianizmusnak és a felvilágosodás igazságosságát célzó természetjogi hagyományának ellentéte áll. Talán nem túlzás tehát úgy fogalmazni, hogy „Lukács-Naphtával” „Jászi-Settembrini” vívja képzeletbeli vitáját Lesznai Anna naplójának lapjain.

PAJZZSAL ÉS DÁRDÁVAL

Jászi emigráns korszakának világképét, magatartását alapjaiban határozták meg az 1918–19-es élmények és a bécsi kéziratban 1919 őszén megfogalmazott alapelvek. Amerikai politikatudós munkásságának hátterét Takáts a magyar származású Paul Hollander műve alapján mutatja be. Rávilágít, hogy Jászi épp ellentétes szellemi utat járt be, mint számos nyugati baloldali értelmiségi az 1920–30-as években: ők hazájuk politikai-gazdasági rendjétől idegenedtek el, Jászi viszont amerikai progresszív környezetének a nézeteivel került ellentétbe.¹⁶ Mindehhez érdemes hozzátenni, hogy a szellemi tájékozódás egymást keresztező útjai nem választhatók el a földrajzi mozgás irányától, mivel a Hollander által tárgyalt, Szovjet-Oroszországba „zarándokoló” utópista nyugati írókkal szemben Jászi egy megvalósult utópia, a budapesti kommun elől menekült, előbb a szociáldemokrata Bécsbe, majd a tőkés világrend centrumországának számító Egyesült Államokba.

Az európai szemtanú a gazdasági világviszály éveiben aggódva érzekelte a marxi „prófécia” virulens hatását az amerikai progresszív értelmiség körében: „Amerika ideológiájában ott tart, a hol mi voltunk 25 év előtt” – írta 1935-ben Polányi Mihálynak (idézi: 213. old.). „[A]z amerikai és az európai ideológiai idő eltolódása” (169. old.) iránti türelmetlenségről tanúszkodnak leveleinek vitriolos utalásai is: „Roosevelt neo-bolsevizmusa” (164. old.), „Marx–Dewey–Sztálin féle formulák” (167–168. old.). Jászi harmincas évekbeli szerepértelmezésével kapcsolatban nagyon is indokolt lehet a Takáts által idézett babitsi metafora, hiszen az antiintellektualizmus ellen harcot hirdető költőhöz hasonlóan az oberlini emigráns is „pajzzsal és dárdával” (215. old.) lépett fel kora „veszedelmes világnézeteivel” szemben. A politikai nyilatkozatként olvasható „elvi levelek” mellett Jászi recenzensi tevékenysége is ezt a célt szolgálta: az évtized végétől kezdve születő tanulmányaiban kulcsmotívum a totalitarizmus fogalma, amellyel párhuzam vonható a világi államvallást teremtő politikai ideológiák között. Mivel a bolsevizmus és a fasizmus/nácizmus egyaránt az egyéni szabadság felszámolására és teljhatalomra törekszik, Jászi nem hisz a totalitárius ideológiák „domesztikálásában”. Ezen az alapon utasítja el a szociáldemokraták kritikai marxizmusát és az általa „naiv utópiának” (179. old.) ítélt tervgazdaságot is, melyet „logikussá és rendszeressé csak a jól bevált orosz módszerekkel lehetne tenni” (idézte: 178. old.).

Jászi ebből a szemszögből értékelte újra saját múltbeli megnyilvánulásait is, aminek Takáts könyve két példáját tárgyalja (*Eötvös-revizió. Jászi Oszkár*

levele az Uralkodó eszmékről 1935-ben; Találkozás egy fiatalemberrel. Jászi és Mannheim vitája 1936-ban). Régi harcostársának, Braun Róbertnek írt levelében Jászi arról számol be 1935-ben, hogy Eötvös József politikaelméleti főművét újraolvasva felfedezte benne a saját koruk égető problémáinak gyökerét: már Eötvös is úgy látta, hogy az egyenlőség előbb-utóbb szükségszerűen szembekerül a szabadság elvével. Amikor ezúttal igazat ad Eötvösnek, saját 1913-as előadásának (*Báró Eötvös József állambölcselete és politikája*) szocialista-kollektivistá állításait bírálja felül. Takáts arra is felhívja a figyelmet, hogy Jászi gondolatmenete egyúttal egy korábbi műve, egy elképzelt apa és fiú vitáját megszólaltató *Új Magyarország felé* (1907) című párbeszédes értekezés domináns fiúi szolamának revízióját is jelenti. Ami Jászi század eleji nézeteiből az 1930-as évek derekára megmaradt, az mindössze az az állítása, hogy a szocializmus az egyéni szabadság eszméjéből született. Ily módon „Eötvös-reviziója önrevízió is” (185. old.).

Jászi „veszedelmes világnézete” bemutató kritikáinak sorába illeszkedik Mannheim Károly *Ember és társadalom az átépítés korában* (1935) címmel magyarra fordított, utolsó német nyelvű művének bírálata, mely a *The American Political Science Review*-ban látott napvilágot.¹⁷ Az emigráns Jászi ekkoriban – saját korábbi kollektivistá, köztulajdon- és tervezéspárti nézeteit is felülbírlva – szabadpiacpárti antikapitalistának vallja magát, mivel a társadalmi tervezést immár nem tartja összeférhetőnek a demokráciával. Ezért utasítja el F. D. Rooseveltnök állami gazdaságirányításon alapuló válságkezelő politikáját, a New Dealt, és lesújtó véleménye van a társadalmi tervezés Mannheim által kifejtett koncepciójáról is: „az »autoriter demokrácia« általános tervezése, ha hatékony, csak olyan diktatúrához vezethet, amely nem kevésbé elnyomó, mint a fasiszta vagy a bolsevik típusú” (215. old.) – szögezi

16 ■ Vö. Paul Hollander: *Politikai zarándokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába 1928–1978*. Ford. Náday Judit, Lukács Katalin. Cserépfalvi, Bp., [2005].

17 ■ Oscar Jászi: Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus by Karl Mannheim. *The American Political Science Review*, 1936. 1. szám, 168–170. old.

18 ■ Cs. Szabó László: *Hűlő árményekben. Életrajzi írások*. Munkos Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2004, 70–71. old.

19 ■ „De lehet, hogy a köztünk levő legfontosabb választóvonalat elfeledtem: ez bizonyára a generáció különbségében keresendő.” Jászi Oszkár válogatott levelei. Összeáll., jegyz. Litván György, Varga F. János. Magvető, Bp., 1991. 393. old.

20 ■ Mannheim Károly: A nemzedékek problémája. In: uő: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Szerk. Szántó Zoltán, Wessely Anna. Ford. Bendl Júlia et al. Osiris, Bp., 2000. 201–253. old.

21 ■ Takáts: Eszmék, beszédmodok vagy szövegek? Előadás a politikai eszmetörténet-írás módszertanáról. In: uő: *A megfelelő ötvözet*, 21. old.

22 ■ Csécsy Imre: Megbukott-e a demokrácia? In: uő: *Radikalizmus és demokrácia. Válogatott írások*. Szerk. Valuch Tibor. Aetas, Szeged, 1988. 117. old. [Kiemelés az eredetiben.]

23 ■ Jászi Oszkár válogatott levelei, 345. old.

24 ■ Csécsy: Megbukott-e a demokrácia? 125. old.

25 ■ Jászi Oszkár válogatott levelei, 521. old. [Kiemelés az eredetiben.]

26 ■ Uo. 338. old.

le. A recenziót kísérő (magyarázó?), Mannheimnek írt magánlevelében Jászi saját korukat a XVI–XVII. századi vallásháborúk korához hasonlítja, Mannheimre osztja az abszolutizmus tervezőinek szerepét, önmagát pedig az ellenállás teoretikusaihoz hasonlítja. Takáts a Jászi által felvetett, majd Mannheim válaszlevelében tovább gondolt generációs eredetű különbségben az 1907-es *Új Magyarország felé* nemzedéki vitaszituációjának ironikus ismétlődését látja: Jászi ezúttal a liberális módon érvelő apa szerepébe kerül, a társadalmi tervezést hirdető, szocialista nyelven beszélő fiával szemben. A generációs különbség hangoztatásával valószínűleg rátapintott a lényegre: a társadalmi tervezés új elméleteihez való viszonyulás az 1930-as évek Magyarországon nem jobb- vagy baloldaliságon, de még csak nem is a demokráciához fűződő viszonyon múltott, mert ebben a kérdésben inkább a nemzedéki hovatartozás bizonyulhatott meghatározónak. A Roosevelti reformkísérletének egykor terjedelmes tanulmányt szentelő Cs. Szabó László önéletrajzi művében leírja ifjúkori nézeteltérését a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnökével, a Jászi nemzedékéhez tartozó, szabadkereskedelm-párti Éber Antallal, akinek akkoriban a titkára volt.¹⁸ A nemzedéki szempont felvetése (a sajtó alá rendezett szövegváltozatban kurziválva!) ugyanakkor akár udvariassági gesztusként is értékelhető Jászi részéről, hiszen vitapartnerre, a nemzedéki jelenség egyik legfontosabb teoretikusa,¹⁹ *A nemzedékek problémája* (1928) című tanulmányában amellett érvelt, hogy a szellemi életben megmutatkozó különbségek és szembenállások gyakran az egymástól elkülönülő tudattal rendelkező nemzedéki formációknak tudhatók be.²⁰

A politikai élet válságtüneteinek gyakran éles szemű diagnózisa ellenére a Jászi által ambicionált, szervesen összefüggő liberális szocialista eszmerendszer kidolgozása a harmincas években sem haladt előre. Oberlini levelezéséből rekonstruálható, a liberális és a szocialista szótár elemeiből építkező nyelvhasználat meglehetősen képlekeny, ráadásul – mint Takáts rámutat – „[p]olitikai identitás (a meggyőződés, hogy mik is vagyunk) és politikai beszélés (a ténylegesen használt szótár) gyakran áll aszimmetrikus viszonyban egymással” (230. old.). Az érvelést befolyásolja a kontextus, azaz a vitahelyzetek, illetve a befogadók és a médiumok: „Másfajta közönségnek, ösztönösen vagy tudatosan, gyakran más politikai nyelven beszél ugyanaz a beszélő” – állapítja meg Takáts a politikai eszmetörténet-írás módszertanáról tartott előadásában.²¹ Bár szerinte a Jászi és a *Huszadik Század* utódlapját Budapestén szerkesztő Csécsy Imre közötti 1935-ös nézeteltérés hátterében a liberális szocializmus és az új (Csécsy által képviselt) liberalizmus lappangó elvi ellentéte állt, a körülmények már önmagukban is alkalmasak lehettek vitás helyzetek előidézésére. Iránymutatónak szánt tanulmányában Csécsy az 1910-es évekbeli radikális programot fogalmazta újra a liberális demokrácia nyelvén:

„A demokrácia csak forma, a tartalom (az »anyag«) az általános szabadság eszméje. Amint általában a közösségi élet csak formája az egyedül valóságos egyéni életnek. De forma és tartalom, azaz közösség és egyén, *demokrácia és liberalizmus: egy.*”²²

Csécsy itt a Cobden Szövetség konzervatív-liberális közönségének szóló beszédében hallgatósága politikai szótárát használta, majd e szöveget változtatás nélkül jelentette meg a *Századunkban*, egy másfajta mediális térben, ahol „a régi radikálisoknak nem nagyon tetszett Csécsy liberális beszéde” (199. old.). Pedig törekvései talán nem is mondtak ellent a Jászitól 1933-ban kapott, „elvi levélnek”, amelyben többek között ez állt: „Akkor is a lelkemből beszéltem, amikor a helyzet lényegét a liberalizmus talpra állításában látod”; és „A szocializmusról nem beszéllek, az már meghalt hazugságaiban s álforradalmiságában”.²³ Annál is inkább, hiszen Csécsy itt talán Jászinál is pontosabban fogalmazta meg annak egyik legfontosabb alapvetését: „Hiába különbözött a szociáldemokraták taktikája a kommunistákétól: *ideológiájuk közös volt* s így nem volt erkölcsi alapjuk arra, hogy szembeszálljanak a forradalmi törekvésekkel.”²⁴

A sors iróniája, hogy 1945 után Csécsy közeledett a társutas pozícióhoz, és a „baloldal mítosza” jegyében nem ítélte el a kommunistákat, miközben Jászi gazdasági-politikai nézeteiben viszont a piacgazdaság szociális korrekciója került előtérbe. „Véleményem szerint a *kommunizmus nem folytatója azoknak a küzdelmeknek, melyek a szabadságjogokért folytak.* Ellenkezőleg, itt megszakadt a sok évszázados küzdelem” – emlékeztette Csécsyt egy 1949-ben kelt levelében.²⁵

FELFEDEZÉSEK ÉS CSALÓDÁSOK

„A világnak egy új igazi szocialista szintézisre van szüksége, s én minden nap, mint valami oberlini Robinson, kémlelem a szellemi tenger horizontjait, hogy vajon nem bontogatja-e szárnyait egy megváltó új világnézet sirálya?” – írta Jászi 1932-ben Károlyi Mihálynak.²⁶

Az elkövetkező években két alkalommal is úgy érezhette, rátalált a megváltó új világnézetre. Mindkettő csalódással végződött (vö. *Az elmaradt találkozás. A Giustizia e Libertà-felfedezés és -csalódás története; Jászi és A jó társadalom. A Lippmann-felfedezés és -csalódás története*) mutatja, hogy a két szellemi találkozás koreográfiája hasonló módon írható le. Jászit vagy unokaöccse, az akkoriban Párizsban élő Menczer Béla, vagy pedig amerikai kollégája és barátja, Gaetano Salvemini ismertette meg a *Giustizia e Libertà* mozgalommal és folyóiratával, amelyben Menczer is publikált. 1933 őszén írt, lelkes hangú levelei arra vallanak, hogy a maga liberális szocialista törekvéseinek folytatóit vélte felfedezni a Párizsban működő olasz antifasiszta mozgalomban és vezetőjének, Carlo Rossellinek a tevékenységé-

ben. Ám néhány hónap múlva unokaöccsének írt levelében már iránytalansággal, a marxizmussal és a „tervgazdasági bálványtól” (86. old.) való elhatárolódás elmulasztásával vádolta a folyóirat körét. Takáts igyekszik megvilágítani Jászi reménykedésének, majd csalódásának mélyebb okait a Jásziról és Rosselliről készült, címadásában Plutarkhoszt idéző „párhuzamos eszmerajzaiban” (*Párhuzamos eszmerajzok. Jászi Oszkár és Carlo Rosselli*).

Tagadhatatlan, hogy vannak hasonlóságok a *Marxizmus, vagy liberális szocializmus* és a *Socialismo liberale* szerzője között, mint ahogy könyvüknek az életpályájukon betöltött szerepe is párhuzamba állítható. Ám szellemi alkatukat tekintve szembetűnnek a különbségek. Míg Rosselli ösztönzője a fasiszta diktatúra volt, és a liberális szocializmus kiterjedt olasz hagyományaira támaszkodhatott, addig az 1919-es kommunista kihívásra válaszoló Jászi műve lényegében egyedülálló a magyar politikai eszmétörténetben. Egészen más példákat követnek: Rosselli jórészt angolokat (J. S. Millt, Hobhouse-t, G. D. H. Cole-t és a fabiánusokat), míg Jászi liberális szocialista kánonjának Franz Oppenheimer a kulcsszereplője. Meghatározó a nemzedéki és habitusbeli különbség is: Jászi és kortársai gondolkodását a századelő pozitívista-materialista természettudományos világképe formálta, a nála közel negyedszázaddal fiatalabb Rosselli (és Menczer) már inkább az idealista történetfilozófiához vonzódott. Rosselli mindekelőtt mozgalmárszervező aktivista volt, részt vett a spanyol polgárháborúban is; Jászi vele szemben inkább teoretikus elme, aki gyakorló politikusként is elméleti alapokon nyugvó politikai cselekvésre törekedett. Jászit 1918–1919 óta áthatja a felkorbácsolt tömegszendélyektől való, már-már tocqueville-i viszolygás és a benne gyökerező, borúlátó antropológia és katasztrófizmus, ami Rossellitől idegen. Marx örökségéhez és a mozgalmi szocializmushoz fűződő viszonyuk is eltérően alakult. A munkásmozgalomhoz kapcsolódó Rosselli a szocializmus liberális értékekkel való feltöltésével kívánta meghaladni a marxizmust, a mozgalmakon kívüli, „szabad szocialista” Jászi viszont inkább a marxizmus kikerülésére és egy alternatív hagyomány felvázolására törekedett. A közös az egész társadalomra kiterjedő erkölcsi megújulás vágya volt bennük.

Takáts kutatásainak „kapcsolattörténeti mellékágaként” (114. old.) tárgyalja Menczer Béla munkásságát (*A cikkíró mint tanár és történész. Menczer Béla az 1920–1930-as években*), aki mintegy közvetítő volt a két liberális szocialista, Jászi és Rosselli között. Menczer kalandos pályája a Galilei Körtől a bécsi emigráción át Berlinig, Párizsig, majd Londonig vezetett. Bemutatása középpontjában a Rosselli és a Giustizia e Libertà közelében töltött évek (1933–34), majd Menczer konzervatív fordulata áll.

A Jászi olasz kapcsolatát tárgyaló ciklus utolsó darabja *Három magyar nekrológ a Rosselli-testvérekről* címmel kommentált szövegközlés. Takáts az OSZK

Kézírttárában található dokumentumok alapján rekonstruálja Menczer és Csécsy, illetve Jászi és Csécsy 1937 nyári levélváltását, és közli Menczer és Jászi eddig teljes terjedelmében nem olvasható nekrológját Rosselliről. A levelezés a sajtószabadság korabeli magyarországi állapotaira is rávilágít: „Ha ezt tenném, a *Századunkat* nyomban véglegesen betiltanák” (149. old.) – válaszolja Csécsy Menczer első levelére, amelyben a londoni Rosselli-emlékünnepeken felolvasandó beszédének közlését kérte tőle. A szöveg végül jelentősen lerövidítve, a személyes vonatkozások elhagyásával, „a tudósítás műfaja felé tolva” (156. old.) jelenhetett csak meg. Menczer szónokias hangvételű nekrológjai mint a republikánus római polgárerények hordozóit búcsúztatják a Normandiában – feltehetően a fasiszta titkosszolgálat által megrendelt – gyilkosság áldozatául esett Rosselli testvéreket. A Carlóra emlékező írása jóval hosszabb, és erősen ideologikus, az identitás vérségi, illetve kultúrgeográfiai (Firenze) gyökereit hangsúlyozva egyben a Giustizia e Libertától való világnézeti távolodását is érzékelteti. Jászi is írt a *Századunkba* a normandiai merénylet áldozatairól, azzal a megjegyzéssel Csécsynek, hogy „[l]ehet, hogy cikkem, pláne nevem alatt, nem bírná ki a pesti nyilvánosságot. Ha kell, adjátok ki anonym. Ha így sem lehet, sokszoroztasd a költségemre...” (150. old.). Jászi jóval tárgyyszerűbb, ugyanakkor – mint Takáts megjegyzi – ő is „beleírta magát” nekrológjába, hiszen „olyan ideológiai szintézis megalapozásán munkálkodó politikai írónak láttatta politikai hősét, amilyenén egykor ő maga is dolgozott” (157. old.).

Jászi szövetségeskeresését dokumentálja levelezése a liberalizmus és a jóléti állam kapcsolatát újragondoló Walter Lippmann-nel is, akivel már első Egyesült Államokban tett látogatása idején megismerkedett, és figyelemmel kísérte *The Good Society* című, folytatásokban folyóiratban közreadott könyvét. Amikor Jászi még csak a tekintélyelvű állam és a kollektívizmus összefüggéseit tárgyaló, az állami gazdaságirányítás minden formáját elítélő első részét ismerhette, hosszú levélben üdvözölte törekvéseit 1936 karácsonyán. Lippmann célja – saját szavaival, „a liberalizmus egyfajta védelmezése és újjáépítése” (243. old.) – csak könyve második részében válik nyilvánvalóvá. Jászi véleményének változását levelezése dokumentálja: „Sok tekintetben rendkívüli könyv, de a lényeges pontokon megfeneklik: nem tud utat mutatni a jövő gyakorlati politikájának” (247. old.) – írta Csécsynek 1937 őszén, a könyv recenziálásának szándékáról azonban ezután sem tett le. A *Journal of Social Philosophy* 1938. januári számában közölt bírálatába szintén „beleírta magát”, amikor a saját, liberális szocialista koncepciója fényé-

27 ■ *The City of Man: A Declaration on World Democracy*. The Viking Press, New York, 1940.

28 ■ Litván György: Fate calls me... Jászi Oszkár 1947 végi Duna-völgyi búcsúlátogatása. *Beszélő*, 1997. 12. szám, 34–40. old. Elérhető: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/fate-calls-me>

ben értelmezte Lippmann-nek a jóléti piacgazdaság megteremtésére irányuló javaslatait. Hogy Lippmann miként fogadhatta a felemás dicséretet, arról a néhány hónap múlva Csécsynek írt újabb levél alapján alkothatunk képet, amelyben a *The Good Society* magyar nyelvű kiadásának lehetőségéről cseréltek eszmét: „Lippmannnek rövidesen írni fogok, bár nem tudom, hogy jó út vagyok-e hozzá, minthogy az az impresszióm, hogy kritikámat rossz néven vette” (251. old.). A Jászi–Lippmann-kapcsolatot tovább színezi az a körülmény, hogy Polányi Mihályt és munkásságát Jászi mutatta be az amerikai politikatudósaknak, felkeltve kíváncsiságát Polányi politikai írásai iránt. Azt ugyanakkor csak Jászi és Polányi Mihály levelezése ismeretében lehetne megmondani, hatott-e Jászi Polányira.

Jászi liberális szocialista eszmerendszerének széles „feszítávja” láttán nyilvánvaló, mennyire különböző törekvésekben vélt rokon politikai eszméket felfedezni, miközben örök elégedetlensége maximalizmusát is látni engedi. Az idősebb, magánleveleiben gyakran terhessé váló főiskolai elfoglaltságaira és egészségi problémáira panaszkodó Jászi a harmincas években már nem törekszik nagy ideológiai szintézis megalkotására: az interpretáció általi kiemelés és sajátta értelmezés textuális műveletei jellemzik a liberális szocializmus ügyének előbbre jutását célzó tevékenységét.

JÁSZI ÉS AZ EMBER VÁROSA

Jászi egyedüli kelet-közép-európaiként résztvevője lehetett *Az ember városa* című nyilatkozatot²⁷ kidolgozó és aláírásával hitelesítő, írókból, tudósokból, vezető értelmiségiekből álló munkaközösségnek. E dokumentum 1940 novemberében jelent meg New Yorkban, az előkészítő tanácskozások azonban már az év tavaszán elkezdődtek a New Jersey állambelie Atlantic Cityben, többek között Thomas Mann, Hermann Broch, Giuseppe Antonio Borgese, Gaetano Salvemini, Lewis Mumford, Reinhold Niebuhr, valamint az amerikai egyetemi világ számos képviselőjének részvételével. A második világháború „legsötétebb órájában” formálódó nyilatkozat ketős célt tűzött maga elé: az aktuálpolitikai szándék az amerikai társadalom, a politikai döntéshozók és – nem utolsósorban – az elnök meggyőzése volt az európai háborúba való bekapcsolódás szükségszerűségéről a Hitler ellen egyedül harcoló Brit Birodalom oldalán. A távlati célt ezzel szemben egy vízió felvázolása jelentette a háború után megteremtendő föderális világdemokráciáról, amely az „egyetemes demokratikus vallást” (266. old.) szegezné szembe a totalitárius ideológiákkal. Takáts kapcsolattörténeti-tudásszociológiai szempontból vizsgálja a dokumentum keletkezését, illetve a benne megjelenő különböző politikai nyelveket, majd Jászi lehetséges szerepére irányítja a figyelmet. Résztételével kapcsolatban sok a nyitott kérdés. Annyi bizonyos, hogy

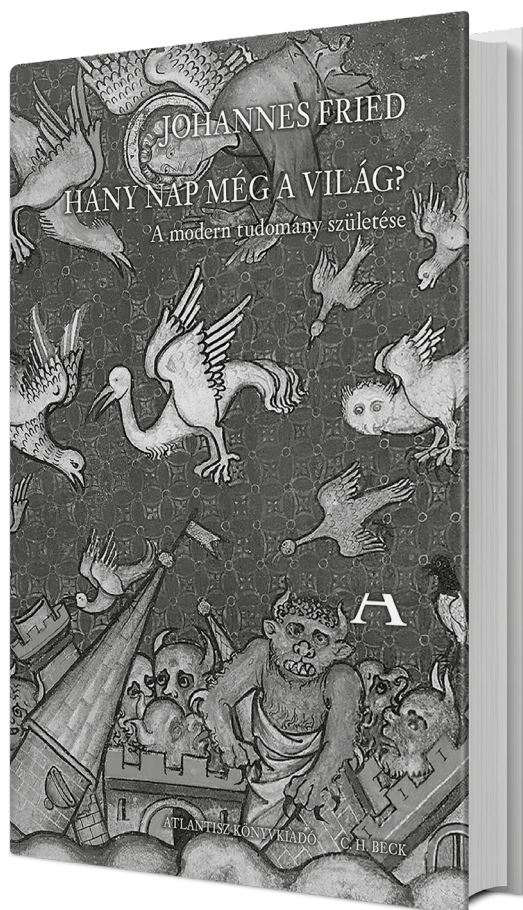
sem az első tanácskozásokon, sem a nyilatkozat végső megszövegezésében nem vett részt, a gazdasági javaslat kidolgozásában azonban – Hermann Broch fennmaradt feljegyzései szerint – szerepet vállalt. Hogy nem véletlenül került e jeles társaságba, azt mindenestre igazolhatja, hogy munkássága számos ponton kapcsolódott a nyilatkozat központi kérdéseéhez. Már a tízes években ismertek voltak föderalista nézetei; amerikai állampolgárként, a harmincas évektől fogva pedig egyre kevésbé hitt abban, hogy új hazája semleges maradhat az „európai pestissel” szemben. A demokrácia „tömegvallással” formálásának szükségessége, a totalitarizmus átfogó megközelítése, valamint a faszizmussal és a bolsevizmussal (illetve a kapitalizmussal és a tervgazdasággal) szembeni „harmadik út” keresése szintén meghatározó elem lett Amerikában született tanulmányaiában, melyekkel megpróbált „bekapcsolódni az amerikai politikai gondolkodás áramába, és újragondolni saját politikai nézeteit” (258–259. old.). *Az Ember Városa* egyaránt jelzi Jászi maximalizmusát és kompromisszumképességének határait: a nyilatkozat gazdasági részeivel szembeni fenntartásai miatt visszautasította a munka folytatására vonatkozó felkérést, noha W. A. Neilsonnak írt levelében *Az Ember Városát* „erkölcsi, vallási és nemzetközi vonatkozásaiban” egyaránt „mesterműnek” minősítette (270. old.).

POLITIKAI VÉGRENDELET VAGY MEGÍRATLAN FŐMŰ?

Jászi Oszkár 1947 októberében, közel három évtizednyi távollét után még egyszer hazatérhetett. „A valóságban Jászi lelkes vagy udvarias fogadtatása, ha nem is színjáték, de kegyes csalás, öncsalás és anakronizmus volt. Jászi szó szerint az utolsó pillanatban érkezett, amikor ezt még végig lehetett csinálni” – állapította meg Litván György.²⁸

Korábbi megnyilvánulásai alapján nyilvánvaló, hogy legkésőbb 1946 nyara óta mint elkerülhetetlen ténnyel számolt Magyarország szovjetizálásával, a *New York Times* 1947. július 14-i számában *The Hungarian Situation* címmel közölt cikkében pedig nyilvánosan is elhatárolta magát a hazai politikai folyamatoktól. Ezek után a szabadkőműves Martinovics-páholyban tartott beszédével nem lehetett más célja, mint hogy „leszögezze álláspontját a jövő számára” (311. old.). Nem véletlen, hogy már a kortársak közül is többen Jászi politikai végrendeleteként értékelték a beszédet. Takáts azonban inkább olyan „összegző alkotást” (301. old.) lát benne, amelyben Jászi a korábbi évtizedek nagy témáihoz tér vissza – s ilyen értelemben tekinti „megíratlan főműve tartalmi kivonatának” (302. old.).

Beszédének alaptónusát az önrevízió adta meg: ebbe a sorba illeszkedik a dualizmus kori politikai osztállyal szembeni enyhültebb hangnem és a Habsburg-monarchia pozitívabb megítélése is, mely a maga korában a bezárkózó nemzeti szuverenitások fölé tudott kerekedni, valamint a materialista-pozití-

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET

1061 Budapest, Király utca 2., Anker Ház

Tel.: (36 1) 267 6258

E-mail: atlbook@t-online.hu

www.atlantiskiado.hu

vista világgépnek és a politika kétosztatú szemléletének elutasítása. Álláspontja szerint a hitleri barbárság csak következménye volt annak, hogy „a civilizáció pillérei meginogtak”, és a természetjog által kijelölt örök értékek helyére a biológiai vagy gazdasági determinizmuson alapuló relativizmus és nihilizmus került.²⁹ Leszögezi, hogy a demokrácia alapvetően nem gazdasági, még csak nem is alkotmányjogi kérdés, mert mélyebb alapja az erkölcs világába nyúlik. A változatlan alapvető értékek (egyenlő emberi méltóság; társadalmi igazságosság; a mindenkori kisebbség jogai; a vallás és a szellem szabadsága; törekvés a háború kiküszöbölésére) az emberiség fejlődésének iránymutatói, csak rajtuk alapulhat demokrácia. Takáts szerint túlzás azt mondani, hogy Jászi visszavonta volna liberális szocialista nézeteit, de a társadalmi igazságosságot az emberi együttélés alapján tekintő felfogását a korabeli fogalmak szerint „csak szociálisnak lehet nevezni, szocialistának nem” (310. old.). Jászi beszéde korábbi nézeteitől eltérően inkább a szociálliberalizmus, illetve a leendő Bad Godesberg-i európai szociáldemokrácia szemlélete felé mutat. Nem kell nagy képzelőerő hozzá, hogy a mai olvasó is érezkelje, mennyire idegenül hangozhattak szavai a fokozatosan szovjet uralom alá kerülő Magyarország bolsevizálódó politikai légkörében.

ÖSSZEGZÉS

Takáts József munkája azt a benyomást erősíti, hogy Jászi Oszkár az emigrációban vált igazán jelentős politikai gondolkodóvá.

A könyvet lényegre törő stílusa és mértéktartása egyaránt példaszerűvé teszi. Litván György írásainak régi olvasói talán kissé hüvösnek érezhetik Takáts hangsúlyozott érdeknélküliségét; az „alternatív igazságokat” hirdető, szinte leplezetlenül aktuálpolitikai célokat szolgáló és kiszolgáló múlt-újraértelmezések korában azonban szinte üdítően hat az ilyen, elfogultságoktól mentes elemzői hang. A feldolgozott forrásanyag mennyisége impozáns, az adatok sokasága helyenként már-már zavarba ejtő. Nem kétséges, hogy Takáts József Jászi-könyvének Hanák Péter, Litván György művei mellett van a helye a könyvespolcokon. □

29 ■ Jászi Oszkár: Előadás 1947-ben a Martinovics-páholiban. *Beszélő*, 1997. 12. szám. Elérhető: <http://beszelo.c3.hu/keretes/dokumentumok>